

D/11.859.

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**ÁLLAMI TULAJDON, ÁLLAMI INTERVENCIÓ A MAI
TŐKÉS GAZDASÁGBAN
/Viták és kísérletek Nyugat-Európában/**

IRTA: DR. BOD PÉTER ÁKOS

BUDAPEST, 1986.

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA**

I. A kutatás előzményei és célja

A tőkés állam gazdaságsszabályozó, gazdaságirányító tevékenysége iránt a hazai közgazdaságtudomány érdeklődése az 1968-as mechanizmus-reform után felerősödött. Az érdeklődést a mai tőkés gazdaság problémáinak megértése, a polgári elméletekkel folytatott vita szempontjain kívül az a törekvés is motiválta, hogy az árutermelő magyar gazdaság állami irányítása korszerűsítéséhez tanulni lehessen a fejlettebb országok gyakorlatából. Az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézeténél végzett kutatómunkámban az 1970-es évek közepétől vizsgáltam a tőkés állam és vállalata közötti viszonyt, és tágabban az állami szektor irányításának, tervezésének, szabályozásának kérdéseit. Amikor a szakirodalmi ismereteket tanulmányúton, külföldi konferenciákon szerzett tapasztalattal egészíthettem ki, összegző intézeti tanulmányt készítettem. /A "vállalkozó állam"- Az állami vállalatok működése Nyugat-Európában, OT Tervgazdasági Intézet, 1982. 162.o./

A tanulmány a tőkés állam sokszínű gazdasági tevékenységéből hangsúlyozottan az állami vállalati szektort, annak kialakulását, jogi és szervezeti formáit, méretének múltbeli, mai és várható jövőbeli alakulását emelte ki.

Egy másik fontos előzmény az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete "Szociáldemokrácia és a gazdaság" munkacsoportjában való részvétel volt. Az 1980 és 1984 között folytatott kutatás keretein belül a nyugat-európai szocialista, szociáldemokrata mozgalmaknak az állami szektorra vonatkozó

nézeteit és a szociáldemokrata kormányzat ilyen irányú tényleges tevékenységét vizsgáltam. Miután az állami tulajdonú vállalatok, közüzemek gyakran szolgálnak eszközül az illető kormányzat makrogazdasági döntéshozatalának, esetleg tervezésének eszközéül, így vizsgálódásaimat kiterjesztettem a szociáldemokrata részvételi korporatív döntéshozatal és aktív iparpolitika kérdéseire is. A kutatás fő eredményeit a Bod P. Á. - G. Márkus György /szerk./: A szociáldemokrácia és a modern tőkés gazdaság /MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1985. 125 oldal/ c. kiadvány foglalja össze.

A kutatásnak különös időszerűséget adott az a körülmény, hogy számos fejlett tőkés országban a korábban követett gazdaságpolitikák hatása leromlott, és az állam gazdasági szerepvállalásának kívánatos méreteit és feladatkörét illetően heves politikai és gazdaságtudományi vita bontakozott ki. Emellett sokfelé következett be az állam és a magánszektor közötti szektorhatárok módosítása /jórészt reprivatizálás, helyenként viszont államosítások formájában/.

A mai viták során felmerülő új érvek és fogalmak, valamint a strukturális változtatások gazdaságpolitikai tapasztalatai feldolgozásával nemcsak a modern tőkés gazdaságok jobb megértéséhez juthatunk közel. Gazdaságirányításunk továbbfejlesztésének is kulcskérdése az állam célszerű szerepének, e szerep megfelelő formáinak megtalálása. Mivel nálunk az állami szerepvállalás közül igen szélsőséges - és gazdaságelméleti szempontból gyakran megalapozatlan - nézetek alakultak ki, a közvetlen /mikrogazdasági/ állami beavatkozásnak a modern tőkés vegyes gazdaság viszonyai közötti elemzése hasznos hozzájárulás lehet a hazai közgazdasági viták gazdagításához.

II. A kutatás módszerei és az új eredmények összefoglalása

A hazai közgazdasági irodalom egyrészt a modern tőkés gazdaság állami makrogazdasági irányításának /a keynesista elméletnek és annak gyakorlatának/ szentelt figyelmet, másrészt a konkrét iparpolitikai gyakorlatnak, az állami intervenció intézményi formáinak. Ugyanakkor különösen a közvetlen környezetünkbe tartozó nyugat-európai országokban a kiterjedt állami tulajdon, az állami megrendelések rendszere, az ár-, pénzügyi és külkereskedelmi szabályozás együttesen olyan új minőséget hozott létre, amely indokolja, hogy tőkés

vegyes gazdaságról beszéljünk. Ezt az új minőséget az adja, hogy az állam az eddig is meglévő makroszabályozási /főként pénz- és költségvetési valamint hitelpolitikai/ eszköztára mellett az előbb említett eszközökkel a közvetlen termelési, árképzési, forgalmazási kérdésekben - tehát jellegzetes mikro gazdasági ügyekben - lényeges szereplővé válik a gazdaságban. E jelenségnek nemcsak közgazdasági összetevői vannak, hanem történelmi, politikai, jogrendbeli, stb., ezért az állami szerepvállalás új minőségének vizsgálata átfogó szemléletet követel meg. A disszertáció ezért a problematikával foglalkozó közgazdasági nézetek mellett a legfontosabb gazdaságtörténelmi, politológiai, eszmetörténeti összetevőket is igyekszik felvázolni.

Mivel az állam szerepe körül a modern közgazdaságtudomány kezdetei óta van vita, és a régi érvek újra és újra előkerülnek, így szükséges a leginkább meghatározó szerzők véleményének az áttekintése. Adam Smith, Marx, Max Weber, Polányi nézeteinek elemzése azt mutatja, hogy koruk viszonyai mellett megtalálták a funkcionális magyarázatot az állam gazdasági tevékenységére. Így Adam Smith, akihez joggal fűződik a szabadversenyes gazdaság első és időtálló elvi magyarázata, egyben kijelölte az állam azon feladatkörét, hogy "bizonyos köz-műveket és közintézményeket létesítsen és tartson fenn, amelyeknek létesítése és fenntartása sohasem állhat egy vagy több egyén érdekében, mert ezeknek nyeresége sohasem fizetné vissza valamely egyén vagy az egyének kisszámú csoportjának költsé-

geit".

Ha a mai tőkés gazdaságon belül állami tulajdonlás vagy közvetlen szabályozás eseteit vizsgáljuk, akkor a közjavak termelésében, a közszolgáltatások nyújtásában, a magántőkés gazdaság zavarait vagy diszfunkcióit korrigáló beavatkozásokban fel lehet fedezni a Smith által definiált feladatkört. Ugyanakkor a vizsgált nyugat-európai országokban a tényleges állami szerep az itt definiálnál tágabb: az állam gyakran nem csak kiegészítője a magántőkés gazdaságnak, hanem esetenként helyettesítője, sőt versenytársa is. A tényleges, történelmileg megvalósult állami szerep tehát jóval tágabb is lehet a magángazdaság által indokolt "minimális állam" szerepénél. A történelmi elem jelentőségére Marx is felhívta a figyelmet akkor, amikor a "mai társadalom" kategóriáját - tekintettel a modern polgári társadalom és a tőkés fejlődés közös jegyeire - használható fogalomnak ítélte, míg a "mai állam" önmagában fikció, hiszen minden állam a konkrét történelmi sajátosságok és adottságok hatására alakult ki. Ebből az a módszertani következtetés adódik, hogy míg az állami szektor és a magánszektor egymásra utaltságát, kölcsönkapcsolatait vagy konfliktusait elemezni lehet a mai fejlett tőkés gazdaságra, mint gazdasági rendszerre általánosítva, addig a ténylegesen létrejövő állami tulajdonlási, intervenciós formák országokénti történelmi elemzést igényelnek. Ennek szellemében a disszertáció I. részének három fejezete a módszertani kiinduló tisztázást követően röviden áttekinti a főbb nyugat-európai országok illetve régiók álla-

mi szektorának, állami vállalatának kialakulását, mai formáit, és a történelmi háttérnek az ismeretében kerül sor az állami szerepvállalás alapkérdéseivel foglalkozó kétszáz éves közgazdaságtudományi vita összefoglalására.

A kutatás a hazai irodalomban újak számító módon - a disszertáció II. részében - az árutermelő /magán-/ gazdaság azon jelenségeit foglalja össze, melyek szűken vett közgazdasági indokok alapján is megkövetelik az állam korrigáló jellegű beavatkozását. Ilyen a monopolhelyzet, mely szabályozatlan magánmonopólium esetén elégtelen termeléshez, megnövelt árakhoz és az ésszerű jövedelemeloszlást torzító monopoljövedelmekhez vezetne. A korrigáló állami beavatkozás öltheti a szabályozás formáját, de lehet állami /közösségi/ tulajdon is. Hasonlóan igen elterjedt gazdasági jelenség a közjavak termelése /közszolgáltatások nyújtása/. Tiszta közjavak esetében nem lehet a magánszektorra számítani, mivel a közjavak fogyasztásából technikai vagy jogi okokból nem zárható ki a nem fizető felhasználó, esetleg a fizetés feltételeinek megteremtése anyagilag nem térülne meg, így az államnak /a közösségnek/ kell vállalnia a közjavak termelését. A modern társadalmakban a szolgáltatások részarányának növekedésével - és nem függetlenül a jóléti állam kiépülésétől - a közjavak aránya az utóbbi időkig növekedést mutatott a magánjavakhoz képest.

Az állami intervenciót az árutermelés saját logikája hasonló módon megkívánja az un. külső gazdasági hatások /ex-

ternáliák/ fellépése esetén. Ilyenkor a magántermelő egyéni ráfordításai, bevételei valamint a társadalom ráfordításai, bevételei között különbség van, azaz az üzleti döntéseket motiváló kalkulációk nem tükrözik a tényleges társadalmi hatást. A környezetszennyezés példáján jól látható, hogy jogi vagy pénzügyi szabályokra van szükség a valóságban fel-lépő, de az üzleti számításokban nem mutatkozó nemzetgazda-sági költségek belsővé tételére. Végül az állam korrigáló be-avatkozását igényli - noha nem szükségszerűen állami tulajdon formájában - a jövedelemeloszlás olyan torzulása, amely ha-tástalanná, tévessé tenné a piaci jelzéseket.

A piaci önszabályozó folyamat zavarai - amelyeket a köz-gazdasági irodalom a "market failure" elnevezés alatt tárgyal - igénylik a korrekciót, ám az állam mikroökonómiai tevékenységének bővülése szintén nem problémamentes. Ha például a mono-polhelyzet mérséklése, a gazdaság infrastrukturáját alkotó közjavak előállítása céljából állami vállalatot hoznak létre, vagy meglevő magáncéget államosítanak, akkor a közösségi /ál-lami/ vállalat irányításával kapcsolatosan elkerülhetetlenül nehézségek lépnek fel. /Ezek között a legfontosabb: az állami vállalat elé tűzött cél nem korlátozódhat a nyereséges műkö-désre, sőt pozitív külső hatások eléréséhez az üzemi szinten veszteséges tevékenység fenntartása is indokolt lehet, egy-idejűleg azonban gondoskodni kell a vállalatra bízott erőfor-rások legésszerűbb, leggazdaságosabb felhasználásáról./

Az állami tulajdonú vállalatok irányítási problémáinak fel-oldására, az államhoz fűződő viszony helyes formáinak kiala-

kitására több vállalat-típust vizsgáztatott a nyugat-európai gyakorlat. Ennek főbb tanulságait és a jelenleg is folyó reprivatizálási/államosítási vita újabb szempontjait a magyar gyakorlatra tekintettel is szükséges volt elemezni.

Amint az újabb neoliberais, újkonzervatív irányzatok hangsúlyozzák, az állam tényleges gazdasági /és természetesen politikai, társadalmi/ súlya jóval meghaladja a piacgazdaság zavarai által indokolt korrekciós szintet. Noha e kritikai irányzatokban sok a konzervatív ideológiai elem, az valóban bizonyítható, hogy gyakran túlméretezett és bürokratizálódott állami intézmények terjedtek el. A jóléti állam koncepciója körül kialakult intézményrend anyagi terhei különösen a hetvenes évek világgazdasági átrendeződése során bizonyultak alig elviselhető túlsúllynak. Emiatt az állami szerepvállalás és anyagi elkötelezettség mértékének felülvizsgálatára - az ideológiai megfontolásoktól bizonyos mértékig függetlenül - a vizsgált régióban mindenütt sor került. Ez a folyamat az iparpolitikai hangsúlyok változásában, a jóléti állam kialakult intézményeinek a korábbinál kritikusabb elbírálásában nyilvánul meg. A tényleges reformok - melyek azonban ritkán érik el a brit konzervatívok által megvalósított irányváltás mértékét - végül is a társadalmi döntéshozatal rendjétől, a politikai erőviszonyoktól, a politikai erők ideológiai beállítottságától is függenek. Ezért az állami szektor terjedelmének és szerkezetének jövőbeli alakulását nem lehet előre jelezni kizárólag közgazdasági tényezők alapján.

III. A kutatási eredmények hasznosítási irányai

A környezetünkbe tartozó tőkés gazdaságok tulajdonosi, gazdálkodói viselkedésének elemzése, a folyamatok előrejelzése önmagában is fontos feladat. A magyar közgazdaságtudomány szempontjából azonban minden bizonnyal az a fogalmi, elemzési technikabeli fejlődés a leginkább figyelemreméltó, amely a közösségi gazdaságtan /public economics/ keretein belül az elmúlt évtizedekben végbement. Ez az elméleti irányzat - az institutionalista közgazdaságtan, a társadalmi költség-haszon elemzés, a jóléti közgazdaságtan iskoláival együtt - a nyugaton uralkodó neoklasszikus felfogáshoz képest árnyaltabb, élethűbb, és a többszektörű gazdaság tényéhez közelebb álló paradigmát hozott létre. Mivel a szocialista társadalom is árutertermelő gazdaságként működik, ezért a maga sajátos viszonyain belül hasonló módon felmerülnek az externáliák, a közjavak problémái, gyakori a monopolhelyzet, a gazdaságilag indokolatlan jövedelemelosztási állapot, tehát azok a "piaci tökéletlenségek", amelyek elemzésére és a korrekció közgazdasági elveinek kidolgozására a közösségi gazdaságtan elmélete kialakult.

A magyar közgazdaságtudomány jelenleg is intenzíven keresi az állam megfelelő szerepét a mai fejlettségben, kulturális, geopolitikai viszonyaink között. A dolgozatban körvonalazott elmélet a maga elemzési eszközeivel a további kutatások során hozzájárulhat az állami szerepvállalás indokolt határainak elvi alapokon álló kijelöléséhez. Ez a cél természetesen további kutatásokat igényel a többszektörű szocialista árutertermelő gazdaság belső működési logikájának, mozgatóerő-

inek feltárása, a gazdaság szerkezetével adekvát intézmények kijelölése terén.

IV. Az értekezés témájában megjelentetett publikációk

A vállalati tervezés néhány kérdése

OT Tervgazdasági Intézet, 1976.

A nagyvállalati fejlődés néhány tervezési kérdése

Egyetemi doktori értekezés, MKKE, 1977.

Korszakváltás és stratégiakeresés

Külpolitika, 1980/4 /társszerzővel/

A vállalkozó állam - Az állami vállalatok működése Nyugat-Európában

Tervgazdasági Közlemények, 1982/4

Magyar-indiai közgazdász találkozó Budapesten

Közgazdasági Szemle, 1982/3

A szociáldemokrácia és az állami szektor: a közgazdasági elmélet és a gazdasági gyakorlat

Társadalomtudományi Közlemények, 1983/1

Állami vállalatok a nyugat-európai gazdaságokban

Pénzügyi Szemle, 1983 október

A liberális iparpolitika dilemmája: a dán példa

Vezetéstudomány, 1984/1

A szocialista gazdaság többszektorúsága

Társadalmi Szemle, 1984/6

Szükségünk van-e 'közösségi gazdaságtan'-ra?

OT Tervgazdasági Intézet, 1985. március

A szociáldemokrácia és a modern tőkés gazdaság

MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1985. /társszerzővel/

Agency Problems and the Hungarian Enterprise in Regulated
Markets

4th Capitalist-Socialist Workshop, Budapest, 1986.

Készült az Országos Tervhivatal házi nyomdájában, 86.4100